

3. Промислова власність в Україні: проблеми правової охорони : зб. наук. статей / за ред. Ю. С. Шемшученка, Ю. Л. Бошицького. – К. : Ін держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. – С. 434.
4. Захист прав інтелектуальної власності: досвід Сполучених штатів Америки : зб. документів, матеріалів, статей / за заг. ред. О.Д. Святоцького. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 178.
5. Свядоц Ю.И. Правовая охрана товарных знаков в капиталистических странах : учеб. пособие / Ю. И. Свядоц – М., 1969. – С. 171.
6. Мельниченко О. Суд окремої юрисдикції / О. Мельниченко // Конкуренція. – 2004. – № 1. – С. 46.

УДК 341.231

Ю.В. Чайковський

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ПОГЛЯД НА ЕВОЛЮЦІЮ ФЕНОМЕНУ СУВЕРЕНІТЕТУ ЯК ВНУТРІШНЬОГО МОМЕНТУ СТАНОВЛЕННЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Зі всього комплексу питань, пов'язаних з проблемою суверенітету, одним з найважчих є питання про співвідношення суверенітету й міжнародного права. Чи сумісний суверенітет з міжнародним правом як правом, що стоїть над державою? Чи може існувати право, що зобов'язує суверенну державу? Чи можна вважати суверенною державу, зв'язану вищестоящим правопорядком? Ця тема достатньо детально і різноманітно освячена. Одні юристи (Фердрос, Кельзен, Ссель), визнаючи безумовну значущість міжнародного права, приходять до заперечення суверенітету як поняття застарілого. При цьому пропонується заміна суверенітету поняттям внутрішньої компетенції держави.

Деякі автори (Лассон, Цорн), проголошуючи суверенітет і міжнародне право категоріями, що виключають одна одну, приходили до відкритого заперечення міжнародного права, допускаючи в кращому разі лише міжнародну мораль, або зовнішнє державне право. Точки зору на міжнародне право як на мораль дотримувалися також Остін, Шершеневіч і ін.

Іншої точки зору дотримувався І.Д. Левін: “У дійсному житті суверенна держава виступає не як ізольована держава, а як учасник міжнародного спілкування. Міжнародне право і суверенітет не лише сумісні, але і є логічно необхідною кореляцією, припускають один одного” [1, с. 117].

Насправді, суверенітет означає незалежність від інших держав. Він, отже, припускає існування цих держав і певні відносини між державами. Там, де є відносини, там повинен існувати і принцип цих відносин. Припустимо, що кожна держава сама на свій розсуд встановлює порядок і зміст своїх відносин з іншими державами, не зважаючи ні на які норми, ігноруючи інтереси інших держав. Але це означатиме скасування не лише міжнародного права, але і суверенітету, бо суверенітет держави знаходиться в повній залежності від розсуду іншої, сильнішої держави, що не вважає себе зв'язаною якими б то не було нормами права, окрім нею встановлених. Практика фашистської держави, що поєднувала

знуцання над міжнародним правом з насильством над суверенітетом держав, в цьому відношенні достатньо переконлива.

З іншого боку, якщо визнати, що вся зовнішня поведінка держави примусово визначається якими-небудь вищестоящими нормами, то це означатиме скасування і суверенітету, і міжнародного права як права, регулюючого відносини між незалежними суб'єктами.

Формально-логічне співставлення суверенітету і міжнародного права не може розкрити справжнього, діалектичного співвідношення між ними. В деякому розумінні міжнародне право є заперечення суверенітету. Але це заперечення діалектичне, що не скасовує суверенітет, але служить основою для вищої єдності суверенітету і міжнародного права.

Міжнародне право не є формально-логічне заперечення суверенітету, а навпаки, його універсалізація, його зведення в загальний (хоча і не єдиний) принцип, що регулює відносини між незалежними державами. Принцип суверенітету не є заперечення міжнародного права, а виявлення специфічного характеру цього права як права міжнародного, на відміну від права національного.

У основі понять суверенітету і міжнародного права і їх відносин ми повинні перш за все припустити стійкий і постійний державний інтерес. Визначаючи місце і роль інтересів в сфері права, правотворчості й правозастосування юридичних норм, юристи фактично вирішують сакраментальне питання щодо влади інтересів щодо права, влади права у відношенні до організованих і неорганізованих інтересів в суспільстві. Г.В. Мальцев приходить до висновку, що інтереси первинні й володіють пріоритетом не лише для права, але й для інших сфер суспільного життя [2, с. 341-342].

Держава, а, отже, і її суверенітет не самоціль, а засіб до досягнення певної мети суспільства. Держава виконує своє призначення шляхом здійснення своїх внутрішніх і зовнішніх функцій. З погляду останньої функції міжнародне право є якимось мінімумом безпеки, без якого держава не може обійтися. Здійснення військової функції держави, зокрема захист позицій суспільства від нападу ззовні, припускає затвердження власної незалежності в системі незалежних держав, але це означає визнання незалежності і суверенітету також інших держав, тобто визнання міжнародного права.

Таким чином, інтереси суспільства, втілювані державою, вимагають разом із затвердженням суверенітету і в тісному зв'язку з ним також визнання міжнародного права як одного з необхідних засобів затвердження суверенітету. Історично саме оформлення сучасного міжнародного права було пов'язане з відмовою від уявлення про єдність лише християнського світу у зв'язку з появою суверенних національних держав на основі економічних відносин, що розвиваються.

Припускати інакше, значить виходити з ненаукового, неспроможного уявлення про абсолютну необмеженість суверенітету. З такого уявлення і був цілком логічно зроблений висновок, що, власне кажучи, лише одна держава може бути визнана суверенною, бо суверенітет якої-небудь іншої держави вже одним фактом свого існування означає обмеження суверенітету першої держави.

Зі сказаного нами вище про зв'язок суверенітету і міжнародного права не можна, проте, зробити висновок, що міжнародне право створюється окремо взятою державою у власних інтересах. Це означало б зведення міжнародного права до зовнішнього державного права. Як відомо, саме подібні теорії були найпопулярнішими в Німеччині. Гегель підходить до міжнародного права як до зовнішнього права держави, а сфера міждержавних відносин є сферою прояву зовнішнього державного права. Зовнішнє державне право за Гегелем впливає виходячи з взаємного визнання держав однією іншою як вільних народних індивідуумів, які стримують дії одних народів по відношенню до інших, оскільки до цього вони нічим не стримувалися. Держави відносяться одна до одної як самостійні, незалежні індивідуальності і лише станом війни самостійність держав ставиться під сумнів. В цьому випадку міжнародне право регулює їх конфронтаційність. Держави як такі незалежні одна від одної, тому відносини між ними можуть бути лише зовнішніми. При цьому зовнішні стосунки не ставлять під сумнів їх незалежний статус, навпаки, свідчать про їх взаємне визнання міжнародним правом. Міжнародне право, за Гегелем, – це не дійсне право, а лише зобов'язання, тому що дійсним правом виступає внутрішньодержавне право – позитивне право і законодавство, разом з тим він не відкидає сам принцип міжнародного права як правових, договірних відносин [3, с. 105].

Вслід за Гегелем, Цорн стверджував, що “міжнародне право є правом в юридичному значенні, лише коли і оскільки воно є державним правом”, що суверенітет і міжнародне право — поняття, що виключають одне одного. Така ж стара концепція гегельянця Лассона, згідно якої “державна як правопорядок певного народу повинна бути цілком незалежна від якої б то не було зовнішньої волі або закону. Вона (тобто моральна особа, іменована державою) абсолютно не зв'язана відносно всього, що стоїть зовні неї” [4, с. 196]. Ці теорії пізніше служили основою ідеології фашизму, “обґрунтовуванням” міжнародних злочинів гітлерівської Німеччини, що сприйняла теорії зовнішнього державного права. Тобто історично дані теорії виявилися суспільно небезпечними, а значить не витримали випробування часом.

Дані теорії ведуть до Гоббса і його сучасників, що стверджували, що у відносинах між державами зберігся природний стан і панують принципи природного права як права кожного на все. Цьому відповідала і концепція суверенітету як необмеженої можливості експансії держави зовні, відповідної лише силі даної держави. Проте автори такої теорії припускали явну непослідовність, визнаючи, що подібна “війна всіх проти всіх” веде фактично до знищення природного права індивідів, але не роблячи подібного ж висновку відносно держави.

У XVII ст. подібні теорії в певній мірі відображали взаємостосунки між державами в епоху абсолютизму. Проте вже тоді інтереси міжнародного спілкування висували нові вимоги, що знайшли свій вираз в ту ж епоху в розвитку засад міжнародного права.

Незрівнянно інтенсивніше зростання міжнародних відносин в XIX і XX ст., і в першу чергу економічних відносин, зумовило в цей період широкий розвиток міжнародного права.

Міжнародне право і мораль виходить і не може не виходити з факту міжнародного спілкування, в якому суверенітет окремої держави перетворюється в суверенітет кожної незалежної держави і всіх незалежних держав, тим самим не відмінюючи, а універсалізуючи принцип суверенітету.

Принцип суверенітету є принципом міжнародного права, але він є також принципом державного права, що не зводиться і не виводиться з міжнародного права, так само як і останнє не виводиться з державного права. Ті, хто намагається звести суверенітет до одного лише міжнародного права, приходять неминуче до скасування суверенітету або перетворення його у внутрішню компетенцію держави, цілком встановлювану міжнародним правом. Ті, хто хоче його звести до одного лише внутрішньодержавного права, приходять до скасування міжнародного права, до перетворення його в міжнародну мораль або в зовнішнє державне право. Обидві точки зору засновано на ігноруванні складної конкретної соціальної дійсності в її діалектичних взаємозв'язках. Проте проблему суверенітету відносно взаємодії з міжнародним правом необхідно розглядати в процесі розвитку, а саме: суверенітет окремої держави поступово буде модифікуватися, насичатися загальнолюдським змістом, що, зрештою, призведе до формування справжнього міжнародного права, що отримує своє верховенство від суверенних держав.

Реальність і життєвість принципу суверенітету визначається не суб'єктивними побажаннями або довільними побудовами, а реальними, об'єктивними умовами розвитку сучасного суспільства. Актуальність принципу суверенітету обумовлюється тим, що історична роль суверенних держав не закінчена (держава буде лише еволюціонувати, в тому числі і разом із суверенітетом), що розвиток суверенної державності продовжує залишатися однією з головних передумов і умов прогресивного розвитку людства, гарантується свобода національного розвитку, що є однією з необхідних передумов прогресу, може бути забезпечений на основі взаємної пошани суверенітету міцний мир між народами.

Військові конфлікти ХХ ст. стали могутнім стимулом до підйому національно-революційного руху в колоніальних і напівколоніальних країнах. Події 1945-48 рр. в Індії, Індонезії, Індокитаї, Кореї, Бірмі, Філіппінах, Єгипті, Сирії, Лівані, Палестині і інших країнах достатньо красномовно свідчать про розмах і силу цих рухів. Розпад СРСР і утворення нових держав Східної Європи і Азії – реальне втілення принципу суверенітету на практиці. Проблема створення суверенних національних держав є дотепер актуальною. В сучасних міжнародних відносинах регіональні конфлікти перетворилися в домінуючу форму діалогу між народами. Можна сказати, що історія міжнародних відносин ХХ ст. в значній мірі – історія регіональних конфліктів [5, с. 3]. Не остаточно вирішено питання по Косово та Південній Осетії, в невизначеному положенні знаходяться Придністров'я та Абхазія. При достатньо високому рівні експансії з боку деяких наддержав питання суверенітету як ніколи актуальне і для інших держав Європи, Азії, Африки і Америки. Причому в умовах глобалізації експансія набуває не стільки військовий, скільки економічний характер. Роль і значення принципу суверенітету не раз змінювалися впродовж його історії. На сьогодні він набуває особливого значення у зв'язку з вищевикладеним.

Література

1. Левин И.Д. Суверенитет / И.Д. Левин. – СПб : Юридический центр Пресс, 2003. – 436 с.
2. Мальцев Г.В. Социальные основания права / Г.В. Мальцев. – М. : Норма, 2007. – 896 с.
3. Цюрупа М.В. Філософсько-правові основи міжнародного права у творах Ш.Монтеск'є та Г. Гегеля / М.В. Цюрупа // Проблеми філософії права. – Т. I. – Київ-Чернівці : Рута, 2003. – 251 с.
4. Kelsen. Das Problem der Souveranitat. 248 s.
5. Блищенко В.И. Региональные конфликты и международное право (вторая половина XX – нач. XXI века) : учебное пособие / В.И. Блищенко, М.М. Солнцева. – М. : Издательский дом "Городец", 2005. – 323 с..

УДК 341.96:347.721:339.923

Н.О. Якубовська

ДИХОТОМІЯ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ЯК ПРИЧИНА БЕЗВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТРАНСНАЦІОНАЛЬНИХ КОРПОРАЦІЙ

Сьогодні такий традиційний на міжнародній арені актор, як держава, вже не діє самостійно. Численні актори, такі як міжнародні та регіональні організації, національно-визвольні рухи, транснаціональні корпорації (ТНК), міжнародні неурядові організації та деякі інші зайняли своє помітне та важливе місце в міжнародному співтоваристві. Саме тому, ствердження, зроблене Філіпом Джессопом більш ніж п'ятдесят років тому про те, що світ сьогодні зорганізований на основі співіснування держав і фундаментальні зміни можуть відбутися лише через їх дії, позитивні або негативні [1], вже не відповідає реаліям сьогодення.

Через існування таких могутніх акторів на міжнародній арені, як ТНК, діяльність яких впливає на щоденне життя людей, проблеми визначення статусу ТНК в міжнародному праві, відношення ТНК до міжнародного права, а також відповідальності ТНК за порушення норм останнього стають одними з найгостріших проблем юридичної науки. Чисельні справи про зловживання та порушення прав людини з боку ТНК виявили неадекватність механізмів, що існують в національному та міжнародному праві, забезпечити додержання міжнародного права та прав людини, а також надати захист жертвам неправомірної поведінки.

Використання сили та масові порушення прав людини з боку корпорацій, метою яких є пошук прибутку, явище не нове. Прикладів багато. Це й колоніальні часи, коли таким компаніям, як Британська Ост-Індська компанія, Компанія Гудзонової Затоки, Британська південноафриканська компанія було дозволено мати власні збройні сили для захисту своїх інтересів [2], використання примусової праці компаніями Третього Рейху [3] і, як приклад з сучасного життя, залучення військових найманців у видобувній промисловості у Південній Африці [4]. Порушення прав людини з боку ТНК були і є добре відомими та широко обговорюються численними урядовими та неурядовими міжнародними організаціями. Однак, всупереч усім протестам, ресурсів для боротьби з такою поведінкою не вистачає, а санкції практично відсутні.